

BADIIY ASARLARDA FITONIMLARNI O'RGANISH

Sayimova Malika

*Qarshi davlat universiteti Amaliy
filologiya yo'nalishi 3-kurs*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikning onomastika bo'limining tarkibiy qismi bo'lgan fitonimlarning lingvistik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Fitonimika onomastikaning bir bo'limi sifatida o'zining o'rganish obyekti va predmetiga ega. Demak, fitonimika ham tilshunoslikning nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan sohalaridan biri hisoblanadi. O'simliklarning nomlari fitonimlar, ularning majmui fitonimiya deb yuritiladi.

Kalit so'zlar: lingvo-madaniyatshunoslik, fitonim, til, madaniyat, onomastika, fitonimik leksika, botanik terminlar

Fitonimika tarixiga oid dolzarb muammolardan biri lug'at tadqiqoti - bu "fitonim" semantik kengaytmasining ta'rifi, chunki umumiy qabul qilingan narsa yo'q tilshunoslikda keng qo'llanilishiga qaramay, ushbu atamaning talqini. Fitonimlar botanika birliklari sifatida aniqlanadi nomenklatura va o'simliklarning ilmiy nomlash birliklariga qarshi. Bu leksik guruhga mansub so'zlar o'rganishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan muhim xususiyatlarga ega.

Tilshunos olimlarning o'simlik dunyosiga alohida e'tibor qaratishlariga sabab shundaki, o'simliklar inson hayotida asosiy o'rinlardan birini madaniyat egallaydi. Fitonimlardan foydalanish mifologik, diniy va adabiy an'analarni davom ettiradi. Fitomorfizm fikrlashning dastlabki shakli bilan bog'liq bo'lib, bu shakldan kelib chiqqan tushunchalar tilda o'tkaziladi. Fitonimlar ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini jalb qilishda davom etmoqda va hozirda ularni o'rganish keng tarqalgan. Ular nutqning turli turlarida (adabiy, she'riy, ilmiy va siyosiy) ko'rib chiqiladi; materialga asoslanadi faqat bitta tilda va tillar o'rtasidagi taqqoslashda. Turli xillar tomonidan qo'llaniladigan yondashuvlarning xilma-xilligiga qaramasdan mualliflarning fikriga ko'ra, ular flora universaldir, bu esa modellashtirishning eng qadimgi usullaridan birini ko'rib chiqishga imkon beradi.

Badiiy asarlarda fitonimlarni o'rganish — bu o'simliklar nomlari va ularning badiiy matndagi rolini o'rganishni anglatadi. Fitonimlar badiiy asarlarning estetik, ma'naviy va madaniy ahamiyatini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Fitonimlarning badiiy asarlardagi roli quyidagilar orqali namoyon bo'ladi:

- Simvolika va ma'no: O'simlik nomlari ko'pincha ma'lum bir ma'no yoki ramzni ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, gul (masalan, atirgul) sevgi, go'zallik yoki noziklikni anglatishi mumkin.

•Mavzu va kayfiyat: Fitonimlar mavzuni chuqurlashtirish va asarning umumiy kayfiyatini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, kuzgi daraxtlar yoki qurigan o'tlar tasvirlari asarda melankolik yoki qayg'uli kayfiyatni kuchaytirishi mumkin.

•Madaniy va tarixiy kontekst: O'simliklar nomlari, ularning madaniy va tarixiy ahamiyati tufayli asarning o'quvchilar uchun ma'naviy kontekstini kengaytiradi. Masalan, o'zbek adabiyotida zarcho'p yoki reyhon singari o'simliklar milliy o'zlik va an'analarning timsoli sifatida qabul qilinadi.

•Tabiat bilan bog'liqlik: Fitonimlar badiiy asarlarning tabiiy muhit bilan aloqasini ko'rsatish uchun ishlatiladi. Ular o'quvchini tabiat bilan bog'liq fikrlarga jalb qilishga yordam beradi.

•Ijodiy tasvir: Fitonimlar yordamida yozuvchi obrazlarni jonlantirish, ularni o'quvchiga yanada yaqinroq qilish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan, o'simliklar tasviri orqali muallif asarning estetik aspektlarini boyitishi mumkin.

Bu mavzu badiiy asarlarni chuqurroq anglash, ularning mazmunini kengaytirish va o'simliklar nomlarining badiiy ijodda qanday ahamiyatga ega ekanligini o'rganishga yordam beradi.

Badiiy asarlarda fitonimlar (o'simliklar nomlari) turli usullar orqali ifodalanishi mumkin. Ularning ifodalanishi matnning mavzusi, muallifning maqsadi va asarning estetik yo'nalishiga bog'liq. Quyida fitonimlarning badiiy asarlarda ifodalanishining asosiy usullari keltirilgan:

•To'g'ridan-to'g'ri nomlash: Bu eng oddiy usul bo'lib, o'simliklar bevosita o'z nomi bilan ataladi. Masalan, "tol daraxti", "gulxan", "atirgul" kabi so'zlar orqali o'quvchiga o'simliklarning ma'lum bir turi tasvirlanadi.

•Metafora va simvolika orqali: Fitonimlar ko'pincha metafora yoki simvolika sifatida ishlatiladi. Masalan, atirgul sevgi va go'zallikni, tol esa yolg'izlik yoki qayg'uni ifodalashi mumkin. Bu usulda fitonimlar o'zidan tashqari ma'nolarni anglatuvchi belgilar sifatida ishlatiladi.

•Ta'rif va epitelar bilan: O'simliklar ta'riflovchi so'zlar yoki epitelar bilan birga ishlatiladi. Masalan, "navqiron qamish", "yashil qo'rg'on" kabi iboralar fitonimlarni yanada aniqroq va tasviriyroq qiladi.

•Syuqutli tasvir (allusion): Badiiy asarda o'simlik nomlari orqali ma'lum bir tarixiy, madaniy yoki diniy voqea, shaxs yoki kontseptsiyaga ishora qilinishi mumkin. Masalan, Bibliyada tilga olingan zaytun daraxti tinchlik ramzi sifatida ishlatiladi.

•Tasviriy ko'rsatmalar: Fitonimlar yordamida asarning muayyan qismi yoki sahnasi tasvirlanadi. Masalan, "ko'k suvlarga yopishgan nilufar barglari" o'simlikni tasvirlash bilan birga muhitni ham yaratadi.

•Assotsiativ qo'llanish: Fitonimlar muayyan tuyg'ular yoki hissiyotlar bilan bog'lanadi. Masalan, kuzda yaproqlari to'kilgan daraxtlar ko'pincha o'lim yoki tugatish bilan bog'liq bo'ladi.

•Personifikatsiya: O'simliklarga insoniy xususiyatlar berish orqali ularga jonli obrazlar yuklanadi. Masalan, "g'amgin tol daraxti boshini egib turardi" iborasi orqali tol daraxtiga insoniy hissiyotlar yuklanadi.

Bu usullar badiiy asarlar mazmunini boyitadi, ularni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi hamda o'quvchilarga o'simliklar va ularning ramziy ma'nolari haqida kengroq tasavvur beradi.

Badiiy asarlarda fitonimlar tasviri muallifning uslubi, asarning mavzusi va tasvirlanayotgan muhitga bog'liq ravishda turlicha bo'lishi mumkin. Fitonimlarning tasviri o'quvchiga o'simliklarning nafaqat tashqi ko'rinishini, balki ular bilan bog'liq bo'lgan ma'no, hissiyot va ramzlarni ham etkazadi. Quyida badiiy asarlarda fitonimlar tasvirining asosiy jihatlari keltirilgan:

1. Tashqi ko'rinishni tasvirlash: Fitonimlar odatda o'simlikning rang-barangligi, shakli, o'lchami va boshqa tashqi xususiyatlarini tasvirlash orqali ifodalanadi. Misol uchun, yashil tol daraxtining uzun va osilgan shoxlari, rangli gullarning xushbo'yliigi yoki keng barglari tasvirlanadi. Misol: "Oq atirgulning nozik barglari quyosh nurida jilvalanib, yengil shabada bilan asta tebranardi."

2. Tasviriy detallar va hissiy boyitish: Fitonimlar o'quvchiga ma'lum bir hissiyotni etkazish uchun ishlatilishi mumkin. Masalan, gulning hidini tasvirlash orqali o'quvchiga xotiralar yoki his-tuyg'ularni eslatish mumkin. Misol: "Ko'k nilufarning xushbo'y hidi bolaligidagi yoz oqshomlarini eslatib, ko'nglida iliq tuyg'ularni uyg'otdi."

3. Metaforalar va ramziy ma'nolar: O'simliklar ko'pincha ramziy ma'noga ega bo'lib, ma'lum bir tushuncha yoki hissiyotga ishora qiladi. Bu holatda fitonimlar muayyan ma'nolarni chuqurroq ifodalash uchun metafora sifatida ishlatiladi. Misol: "Bog'ning chetida yolg'iz turgan tol daraxti, xuddi unutilgan eski doston kabi, boshini yerga egib, g'amgin nafas olar edi."

4. Mavsumiy o'zgarishlar: Fitonimlar fasllar va vaqtning o'tishi bilan bog'liq o'zgarishlarni tasvirlashda keng qo'llaniladi. Bu o'simliklar orqali tabiatning dinamikasini va uning badiiy asardagi ahamiyatini ko'rsatishga yordam beradi.

Misol: "Kuzda qizargan va sariq yaproqlar yerga to'kilgan eman daraxtlari, go'yo hayotning so'nggi maromlarini ifodalardi."

5. Madaniy va tarixiy kontekst: Ba'zi hollarda fitonimlar muayyan madaniy yoki tarixiy kontekstda qo'llaniladi. O'simlikning o'sha davr yoki xalq uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi badiiy tasvirda aks etadi. Misol: "Sharqona bozorga kiraverishda o'zining nafasi bilan har bir kishi uchun xushxabar olib kelganday, reyhonning o'tkir ifori taralardi."

6. Tabiat bilan inson o'rtasidagi aloqani tasvirlash: O'simliklar tasviri orqali muallif inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalaydi. Bu tasvir inson ruhiy holatini yoki tabiat bilan uyg'unlikni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Misol: "Tongda bahor yomg'iridan keyin yashnab ketgan gullar, go'yo hayotning o'zining qaytishini nishonlardi."

Bu usullar orqali muallif fitonimlarni nafaqat estetik jihatdan, balki mazmun va hissiy yuksaklikni ham tasvirlash uchun foydalanadi. Bunday tasvirlar o'quvchiga o'simliklar va ularning atrofdagi dunyo bilan o'zaro bog'liqligini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Tilshunoslik-geografik jihatdan o'simliklarning nomlari turlicha. Har xil joylarda har xil o'simliklar bir xil so'z yoki bir xil o'simlik bir necha nomlarda ataladi. Tasvirlar tabiat mualliflarga juda mohirlik bilan uzatiladi, ular tabiiy va organik ravishda qabul qilinadi. Yozuvchilar til ijodining ijtimoiy psixologik asoslarini tushuntirish uchun o'simlikning hayoti haqidagi bilimlardan foydalanadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmanov Fi mif-dunyodagi til rasmining muhim tarkibiy qismi.// "Topikal" Jurnal gumanitar va tabiiy fanlar muammolari " 2015 № 5-1 p. 276-278.
2. Hasanova G'. X. dunyoning Milliy madaniy tasviri.// Jurnal " dolzarb muammolar gumanitar va tabiiy fanlar " 2015 yil № 5-1 p. 299-301.
3. Hathe Asiet. Kognitiv va lingvokulturologik o'simlik dunyosining nominatsiyalari xususiyatlari . Muallif.Filol.fanlar. dok. Maikop. 2010 p. 6-18
4. Shayxislamov Z. N. Lingvokulturologiyaning fanlar sistemasidagi maqomi va uning etnolingvistika, Sotsiolingvistika va etnopsixolingvistika bilan bo'g'liqligi. Academic Research in Educational Sciences. Vol. 1 No. 2, 2020 ISSN 2181-1385
5. 5. Abduazizov fayllar/org. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. 2-izdanie. M.: Akademiya, 2004,